

O‘ZBEK MAQOM SAN’ATINING STRUKTURAVIY VA USLUBIY XUSUSIYATLARI HAMDA ZAMONAVIY BASTAKORLAR IJODIDA RIVOJLANISHI

<https://doi.org/10.70728/orien.v07.i05.046>

Rasulov Doston Alisher o‘g‘li

Dastin.composer@mail.ru

Yunus Rajabiy nomidagi O‘zbek milliy musiqa san’ati instituti

Annotatsiya: Ushbu ishda o‘zbek maqom san’atining tarixiy rivojlanishi, uning strukturaviy va uslubiy xususiyatlari hamda zamonaviy bastakorlar ijodida aks etishi tahlil qilinadi. Maqomning melodik, ritmik va tembr intonatsiyalari, shuningdek, uning an’anaviy va zamonaviy musiqiy shakllar bilan uyg‘unlashuvi ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, XX-XXI asrlarda o‘zbek bastakorlarining maqomni saqlash va rivojlantirishdagi hissasi yoritiladi.

Kalit so‘zlar: maqom, o‘zbek musiqasi, bastakor, intonatsiya, ritm, tembr, uslub, an’ana, zamonaviy musiqa, musiqa madaniyati

STRUCTURAL AND STYLISTIC FEATURES OF THE UZBEK MAQOM ART AND ITS DEVELOPMENT IN THE WORKS OF CONTEMPORARY COMPOSERS

Rasulov Doston Alisher ugli

Dastin.composer@mail.ru

Institute of Uzbek National Musical Art named after Yunus Rajabiy

Abstract: This work analyzes the historical development of Uzbek maqom, its structural and stylistic features, and its reflection in the works of modern composers. It examines melodic, rhythmic, and timbral intonations of maqom as well as its interaction with traditional and contemporary musical forms. Special attention is given to the contribution of Uzbek composers of the 20th-21st centuries to the preservation and development of maqom art.

Keywords: Maqom, Uzbek music, composer, intonation, rhythm, timbre, style, tradition, contemporary music, musical culture.

Maqom - o‘zbek musiqa madaniyatida muhim o‘rin egallagan noyob musiqiy shakllardan biridir. U Markaziy Osiyo, xususan O‘zbekistonning mumtoz musiqa merosining ajralmas qismi hisoblanadi. Maqomning asosida murakkab melodik va

ritmik tuzilma yotadi, ular hududga va ijro uslubiga qarab turlicha talqin qilinishi mumkin.

Vaqt o'tishi bilan maqom san'ati bastakor va ijrochilar tomonidan boyitilib, zamonaviy musiqa madaniyatiga moslashtirilgan. Ushbu maqolada maqomning tuzilish xususiyatlari, uning uslubiy, ritmik hamda tembr jihatlarini tahlil qilinadi. Shuningdek, o'zbek bastakorlarining maqom rivojiga qo'shgan hisssasi va uning bugungi kundagi talqini ko'rib chiqiladi.

Maqom - bu Markaziy Osiyoga xos bo'lgan an'anaviy musiqa san'ati turi bo'lib, ayniqsa O'zbekistonda keng rivojlangan. U musiqa va she'riyat uyg'unlashgan murakkab badiiy asar hisoblanadi. Maqomning o'ziga xosligi uning intonatsion tuzilmasida namoyon bo'lib, bu tuzilma xalqning tarixiy va madaniy merosini aks ettiradi.

Maqom o'z ildizlarini qadimgi musiqiy an'analardan oladi va u O'zbekiston hududidan o'tgan turli xalqlar hamda madaniyatlar ta'sirini o'zida mujassam etgan. Fors, arab va turkiy madaniyatlarning o'zaro uyg'unlashuvi natijasida o'ziga xos musiqiy rang-baranglik yuzaga kelgan bo'lib, bu maqomlarda yaqqol seziladi.[1]

Maqom bir necha bo'limlardan tashkil topgan bo'lib, har bir qism o'ziga xos musiqiy va she'riy mantiqqa ega. Uning asosiy tarkibiy qismlari quyidagilardan iborat:

- Sho'ba - asarning bosh melodik yo'nalishini belgilovchi asosiy qism.
- Muqom (mug'am) - ijro jarayonida improvizatsiya unsurlarini o'z ichiga olib, asarga o'ziga xoslik va erkinlik bag'ishlaydi.
- Daromad - tinglovchini asarning asosiy ruhiga olib kiruvchi kirish qismi.

Maqom - bu ma'lum qonuniyatlarga asoslangan lad yoki ladlar tizimi bo'lib, u musiqiy tuzilmaning muhim asosini tashkil etadi. O'zbek mumtoz maqom an'anasida bir necha asosiy bo'linishlar mavjud bo'lib, ular orasida sho'ba (bo'lim) va bast (boshlang'ich qism) alohida o'rin tutadi. Asarning markazida esa melodik rivojlanish turadi, u orqali kompozitsiyada mujassam bo'lgan his-tuyg'ular va g'oyalar ifodalanadi.

Sho'ba va bast - maqomning kirish qismlari bo'lib, aynan shu yerda asarning asosiy melodik hamda ritmik yo'nalishi belgilanadi.

Mukhammass va samo esa mavzuning keyingi rivoj bosqichlari hisoblanib, bu qismda ohang yanada boyib, harakat va ifoda kuchayadi.

Tarona va yakun (yug) - maqomning so'nggi bosqichlari bo'lib, aynan shu qismlarda ohang o'zining eng yuqori cho'qqisiga yetadi va keyinchalik asta-sekin sokinlashib boradi.

Har bir bo'limda musiqiy materialning izchil rivojlanish mantiqi aniq sezilib turadi. Bu jarayon esa ijrochilik an'analari va musiqachilarning talqiniga qarab turlicha ko'rinish olishi mumkin. Bastakorlar maqomda murakkab melodik va ritmik

usullardan foydalanadilar, aynan shu jihatlar uni boshqa musiqiy yo'nalishlardan ajratib turadi. [2]

O'zbek bastakorlari ijodida maqomning uslubiy intonatsiyalari bir necha asosiy yo'nalishlarga ajratilishi mumkin:

1. Melodik intonatsiyalar. Bu turdagi intonatsiyalar o'ziga xos ohang harakatlari va intervallar asosida shakllanadi. Masalan, maxsus ladlardan (shakarim, dusharim va boshqalar) foydalanish maqomga betakror jarang bag'ishlaydi.

2. Ritmik intonatsiyalar. Maqomning ritmik tuzilishi murakkabligi va rang-barangligi bilan ajralib turadi. Unda ko'pincha notekis ritmlar qo'llanilib, musiqa oqimiga erkinlik va yumshoqlik hissini beradi.

3. Tembr intonatsiyalari. An'anaviy o'zbek cholg'ularining tembri muhim ahamiyat kasb etadi. Masalan, dutor, tanbur, nog'ora va karnay kabi cholg'ular maqomga o'ziga xos tovush rangini beradi.

Maqomdagi uslubiy intonatsiyalar ijro uslubi va ohang tuzilishi bilan uzviy bog'liqdir. Ular asarning hissiy mazmunini va ichki ma'nosini yetkazishda muhim ahamiyat kasb etadi. Bu yerda intonatsiya musiqiy asarning o'ziga xos "nutqi" sifatida talqin qilinadi, ya'ni u orqali musiqa o'z fikrini va ruhiyatini ifodalaydi.

Uslubiy intonatsiyalarning o'ziga xos jihatlari:

- Lad tuzilishi - maqomning eng muhim uslubiy belgilaridan biridir. O'zbek maqomida o'ziga xos lad tizimlari qo'llanilib, ular orasida usul (maxsus ritmik shakl) va mukhammas muhim o'rin egallaydi.

- Melodik kadensiyalar - odatda barqaror tayanch tovushlarda yakunlanadi, bu esa asarga tugallanganlik va uyg'unlik hissini beradi.

- Ornamentika - o'zbek maqomida ohangni bezovchi maxsus bezaklar keng qo'llanadi. Ular mikrotonal o'tishlar va sinkopali ritmlar bilan boyitilib, intonatsiyani yanada ifodali qiladi.

Ushbu unsurlar bastakorlarga chuqur mazmunli va hissiy jihatdan boy asarlar yaratish imkonini beradi. Natijada musiqa orqali quvonch, iztirob va boshqa murakkab kechinmalar ta'sirchan tarzda ifodalanadi.

Ritmik intonatsiyalar

Maqomda ritm muhim tarkibiy unsur hisoblanib, u asarning umumiy kayfiyatini belgilaydi hamda ohang rivojiga xizmat qiladi. O'zbek maqomida ritmik intonatsiyalar turli o'lchovlardan foydalanishga asoslanadi, ular simmetrik ham, asimmetrik ham bo'lishi mumkin.

Ritmik intonatsiyalarga misollar:

- Usul - butun asar davomida takrorlanib boradigan ritmik qolip bo'lib, improvizatsiya uchun asos yaratadi.

- Tarona - qisqa ritmik iboralar majmui bo'lib, ular kichik o'zgarishlar bilan takrorlanadi va o'ziga xos ritmik naqsh hosil qiladi.

- Sinkopa va o'zgaruvchan o'lchovlar - ayrim maqomlarda metrning almashib turishi kuzatiladi, bu esa ritmning erkin oqimini yuzaga keltiradi va ohangning tabiiy hamda improvizatsion jaranglashiga imkon beradi.

Shunday qilib, ritmik intonatsiyalar asarning ruhiy holati va ijro uslubiga qarab turlicha namoyon bo'lishi mumkin.

Tembr intonatsiyalari

Maqomda tembr muhim o'rin tutadi, ayniqsa u an'anaviy o'zbek cholg'ularida ijro etilganda yanada yaqqol namoyon bo'ladi. Masalan, dutor, rubob va sato kabi cholg'ular har biri o'ziga xos tovush rangiga ega bo'lib, ular orqali asarning kayfiyati va xarakteri ifodalanadi. [3]

Tembr intonatsiyalarining xususiyatlari:

- An'anaviy cholg'ular - dutorning yumshoq va mayin jarangi odatda sokin hamda lirik maqomlarni ijro etishda qo'llanadi. Rubob esa nisbatan jarangdor va keskin tovushi bilan jo'shqin va ritmik jihatdan boy qismlarni ajratib ko'rsatadi.

- Tembr polifoniyasi - bir nechta cholg'uning birgalikda ijro etilishi natijasida ko'p qatlamli tovush manzarasi yuzaga keladi, bunda har bir cholg'u umumiy musiqiy tuzilmaning alohida qismini ifodalaydi. [4]

- Tembr o'zgarishlari - bastakorlar asar davomida tembrni o'zgartirish orqali kontrast hosil qiladilar. Bu usul kulminatsion nuqtalarni kuchaytirish yoki asarning kayfiyatini o'zgartirishga xizmat qiladi.

Turli tembrlarning uyg'unlashuvi ijrochilarga tinglovchida chuqur hissiy ta'sir uyg'otish imkonini beradi.

Maqomning tuzilishi va xususiyatlari

Maqom - ma'lum tamoyillar asosida tartiblangan lad yoki ladlar tizimidan iborat musiqiy shakldir. O'zbek mumtoz maqom tizimida bir nechta asosiy bo'linmalar mavjud bo'lib, ular orasida sho'ba (bo'lim) va bast (kirish qismi) muhim o'rin egallaydi. Asarning markaziy qismi esa melodik rivojlanish bo'lib, u orqali ijod asarida ifodalangan his-tuyg'ular va g'oyalar aks ettiriladi. [5]

O'zbek bastakorlarining ta'siri

Bastakor - bu turli musiqiy yo'nalishlar, uslublar va texnikalarni o'z asarlarida uyg'unlashtira oladigan musiqa ijodkori hisoblanadi. O'zbek bastakorlik maktabi asosan sovet davrida shakllanib, shu davrda jadal rivoj topgan. XX asr o'zbek musiqa san'ati uchun o'ziga xos va samarali davr bo'ldi.

Bu jarayonga jamiyatdagi ijtimoiy hayot, kundalik turmush, tarixiy voqealar hamda inson tafakkurining yangicha shakllanishi kuchli ta'sir ko'rsatgan. Atrofimizda sodir bo'lgan barcha o'zgarishlar san'atning turli yo'nalishlarida, jumladan musiqada ham o'z aksini topgan.

XX asrda o'zbek bastakorlari maqom san'atining rivoji va ommalashuviga katta hissa qo'shdilar. Ular an'anaviy melodik hamda ritmik elementlarni zamonaviy

musiqiy shakllarga moslashtirib, yangi ijodiy yoʻnalishlar yaratdilar. Bu jarayonda maqomni saqlash, qayta tiklash hamda uni orkestr ijrosiga moslashtirish muhim oʻrin tutdi.

Shu yoʻnalishda Yunus Rajabiy maqomni oʻrganish, ommalashtirish va zamonaviy orkestr ijrosiga moslashtirishda eng mashhur tadqiqotchilardan biri sifatida tanilgan. Muhammadjon Mirzayev ham maqom merosini saqlash va qayta ishlashga katta hissa qoʻshgan ijodkorlardan biridir.

Bastakorlar taʼsiri quyidagicha namoyon boʻladi:

Yunus Rajabiy - maqomni ilmiy asosda oʻrganib, uni zamonaviy orkestr ijrosiga moslashtirish va keng ommaga yetkazishda katta xizmat qilgan.

Mustafa Baikadamov - oʻz simfonik asarlarida maqom elementlaridan foydalanib, oʻzbek anʼanaviy musiqasini yevropa klassik shakllari bilan uygʻunlashtirgan.

Fazliddin Sharafov va Turgun Alimatov - maqomga yangi melodik va ritmik unsurlarni kiritib, uning tovush imkoniyatlarini kengaytirgan hamda uni keng tinglovchilar uchun yanada tushunarli va jozibador qilgan.

Oʻzbek milliy bastakorlik maktabining yangi bosqichi Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 26-maydagi PF-6000-sonli "Madaniyat va sanʼat sohasining jamiyat hayotidagi oʻrni va taʼsirini yanada oshirish chora-tadbirlari toʻgʻrisida"gi farmoni asosida boshlandi. Shuningdek, 2020-yil 2-sentyabrdagi Vazirlar Mahkamasining qaroriga muvofiq Yunus Rajabiy nomidagi Oʻzbek milliy musiqa sanʼati instituti tashkil etildi.

Ushbu institutda maqom ijodining nazariy va amaliy asoslarini chuqur oʻrganishga alohida eʼtibor qaratilmoqda. Keyingi bosqichlarda esa maqom sanʼatini zamonaviy ilmiy-metodik yondashuvlar asosida rivojlantirish, yangi aranjirovkalar yaratish hamda maqom qismlarini innovatsion usullarda qayta ishlash yoʻnalishlari ustuvor vazifalardan biri sifatida belgilangan. [6]

Zamonaviy oʻzbek bastakorlari maqom anʼanalarini davom ettirib, unga zamonaviy musiqa elementlarini ham faol ravishda kiritib bormoqdalar. Ular nafaqat maqom merosini saqlab qolish, balki uning ifoda imkoniyatlarini kengaytirish orqali mumtoz oʻzbek musiqasiga boʻlgan qiziqishning qayta jonlanishiga xizmat qilmoqdalar.

Amaliy jarayonda shuni koʻrish mumkinki, oʻquvchi qanchalik kam tayyorgarlikka ega boʻlsa, oʻqituvchining tushuntirishi va izohlari shunchalik koʻproq hamda batafsil boʻlishi talab etiladi. Shu bilan birga, pedagogik jarayonda aniq natijaga erishish muhim boʻlib, berilgan fikr va tavsiyalarni tovush, musiqiy ibora va nozik ifoda vositalari orqali amalda toʻliq aks ettirish zarur hisoblanadi.

Maqom nafaqat musiqiy shakl, balki Oʻzbekistonning muhim madaniy meros unsurlaridan biri hisoblanadi. Oʻzbek bastakorlari tomonidan qoʻllanilgan uslubiy

intonatsiyalar ushbu janrning boyligi va rang-barangligini aks ettirib, uning an'analarini saqlagan holda yangi ijodiy yo'nalishlarda rivojlanishiga xizmat qilmoqda.

O'zbek bastakorlarining maqom ijodi jahon musiqa madaniyatida o'ziga xos hodisa sifatida baholanadi. Uning murakkab tuzilishi, melodik va ritmik intonatsiyalari, turli tembrlardan foydalanilishi hamda milliy an'analarning ta'siri maqomni O'zbekiston musiqiy identitetining muhim qismiga aylantiradi. XX asr o'zbek bastakorlari ushbu an'anani davom ettirib, uni yangi elementlar bilan boyitdilar hamda zamonaviy talablarga moslashtirdilar.

Shu sababli maqom san'atini saqlash va uni yanada rivojlantirish Markaziy Osiyo madaniy merosining eng muhim vazifalaridan biri bo'lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdurashidova D.A. (2024). Dutorda ijro qilish texnikalari orqali aruz metroritmik qonunlarini o'rganish haqida. "Musiqa ta'limi va san'atining bugungi globallashuv sharoitda milliy-ijtimoiy ahamiyati: muammo va yechimlar" (ASR), Tashkent, Uzbekistan. Academic Scientific Research Group.
2. Abdurashidova D.A. Faxriddin Sodiqov merosi va Malika Ziyayeva pedagogik yondashuvi: dutor ijrochiligi taraqqiyotidagi o'rni. *Oriental Art and Culture*, 6 (4), 17-21, 2025.
3. Abdurashidova, D. (2025). On the Methods of Sound Production on the Dutor and Their Notation. *Journal of National Culture*, 1(2), 57-68.
4. Makharov, N. T. "Creative Union of Composers Amer Jaafar and Nodirbek Makharov." *European Journal of Arts*, no. 4 (2024).
5. Mirzajonova N. The creativity of composers of Uzbekistan in piano ensemble pedagogy. *Вестник Санкт-Петербургского университета*, Том 15, № 4, стр. 10-17, 2025.
6. Rasulov D. A. "Jahon va o'zbek kompozitorlari ijodida myuzikl janri". *Inter education & global study*, no. 8 (2024): 431-438
7. Абдурашидова Д. Аруз и музыка: как ритмическая система дутара помогает освоению ритмики стиха. *Вестник Санкт-Петербургского университета*, Том 15, № 4, стр. 18-28, 2025.
8. Махаров Н. Значение композиторской школы Аваза Мансурова для современного музыкального образования. *Вестник Санкт-Петербургского университета*, Том 15, № 4, стр. 1-9, 2025.
9. Махаров Н.Т. "Новые горизонты в хоровой музыке: интеграция арабской и узбекской музыкальных традиций." *Journal of National Culture*, 1(2), (2025).

10. Н. Махаров, Д. Раджабова, Д. Абдурашидова, and В. С. Хандамян, “Кросс-культурная синергия в музыке: пути сотрудничества между узбекскими и кувейтскими композиторами”, Вестник Санкт-Петербургского университета, pp. 38-45, 2025.

11. Хандамян В.С. “Цифровые инновации и культурное наследие: узбекские традиционные музыкальные инструменты”. Inter education & global study, no. 1 (2025).